

Mr STJEPAN IVANKOVIĆ

DUVANJSKO PODRUČJE U TOKU BITKE ZA RANJENIKE

Stvaranjem prostranog slobodnog teritorija na području zapadne Bosne, dijelovima Like i Korduna, Titove države, kako su to područje nazivali okupatori, sa centrom u Bihaću, gdje je održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a, nametnula se strateška potreba da jedinice NOV oslobode Duvno i Livno. Vrhovni štab je smatrao da za oslobođeni teritorij predstavljaju veliku opasnost neprijateljski garnizoni u Livnu, Šujici i Duvnu. Zato je naredio Štabu 2. proleterske divizije da oslobodi Livno, Šujicu i Duvno. Livno je oslobođeno 15. prosinca 1942. godine. Noću 17/18. prosinca 1942. u Šujicu su ušli borci 2. dalmatinske udarne brigade koja je bila u sastavu 2. proleterske divizije. Ustaška posada iz Šujice se povukla bez borbe u Duvno. Sutradan, 19. prosinca 1942. godine, jedinice 2. proleterske brigade, poslije kraće borbe protiv dijelova 5. ustaškog zdruga iz 1. domobranskog dobrovoljačkog puka, oslobodile su Duvno.

Poslije teškog poraza ustaša u Livnu, gdje su izgubile preko 700 vojnika, ustaške i domobranske posade u Šujici i Duvnu zahvatila je panika, što pokazuju i rezultati borbe za njihovo oslobođenje. U izvještaju Zapovjedništva Ustaške nadzorne službe u Zagrebu od 21. prosinca 1942. o partizanskom zauzeću Duvna se kaže: »Povjereništvo ustaške nadzorne službe u Sarajevu javlja izvješćem od 19. prosinca, da su partizani zauzeli Duvno. Skladišta su na vrijeme uništena, a naše su se postrojbe u redu povukle.«¹

Period od 19. prosinca 1942. do 8. ožujka 1943. godine, koliko je Duvno bilo po drugi put u toku NOB-a oslobođeno, razdoblje je u kojem su Duvnjaci ispisali najljepše stranice svoje povijesti. U toku navedenog perioda Duvno je šest dana bilo i sjedište Vrhovnog štaba na čelu sa Josipom Brozom Titom. Bilo je stjecište tisuća izbjeglica, ranjenika i bolesnika i boravište mnogobrojnih jedinica NOV i POJ, organa AVNOJ-a, CK KPJ i drugih organizacija i organa NOR-a.

Polovinom siječnja 1943. godine počela je četvrta neprijateljska ofenziva, poznata i pod njemačkim nazivima Weiss I i Weiss II. Cilj ofenzive bio je zauzimanje teritorija Titove države i potpuno uništenje NOV i POJ na čelu sa Vrhovnim štabom. Neprijateljska ofenziva u toku borbi pretvorila se u bitku za ranjenike, koja je kulminirala u bici na Neretvi od 9. veljače do 31. ožujka 1943. godine. Upravo u Duvnu je po-

Jednako mjesto Tumlakov - gora

Glavni IV operativni Franc

Lirne

REPUBLICAN SOCIETY
 2/61
 No. 1933

*Na početku se naslov da je jedna četa bezbrodskog bataljona
 većeras dobila nalag da ide u postar proga bulbuljina prema Tumlakovu
 i ona je već krenula. Tako u Duvnu i okolini nema više nikakvih
 snaga osim najotlana od kojih je 30 takoster otišlo na proleterima, baš
 da uspije su me dužnosti i Radatke koje se namisu nemamo 50 ljudi
 od kojih je većina neprijateljska amuladina-djeca. Subotijevanje trupo.
 (2 bulbuljina kod Tumlakov) kje tam i mesam, kuririma pluta i netu i mi
 drugi ljudi mnogo ljudi. Vrsilera nije stigla bene ni svoj rod na nju.
 I nas se trazi mnogo proto nemogući, a to nema ko izjavovati.
 Zapetljao sam se i proto nemam šta bi radio a šta odgoditi. Rod
 ovakim okolnostima nema ni govora a nekima političkom radu
 stvarima, koniraju N.O.O. i t.d. Malim por bitno intervencijele
 da bi još nekas dobili popunjene u jedinici jedne čete ako ne više
 i malo ljudi na politički rad, rad po amuladnostima na čelu sa jednim
 jakim organizatorom. Vrbu je bitno.*

20/III. 42 u 3:40 u jutru - L.F.K.M.

Duvno

*Jednako mjesto
 J.B. Kumić*

čela bitka na Neretvi. Vrhovni komandant Josip Broz Tito u Duvnu je 8. veljače 1943. izdao naređenje štabovima 1, 2. i 3. divizije da krenu u proboj preko Neretve i da spase preko 4.000 ranjenika i bolesnika, te veliki broj izbjeglica.

Odmah poslije drugog oslobođenja na području Duvna došlo je do ponovnog razmaha NOP-a. Obnovili su rad ili su ponovo osnovani NOO-i. U Duvnu je formiran Kotarski narodnooslobodilački odbor, kao i prilikom prvog oslobođenja, uspostavljena je Komanda mjesta, čiji je

komandant opet Kasim Numić. Jedinice NOV, koje su oslobodile Duvno i duvanjsko područje, razvile su aktivnost radi širenja NOP-a među narodom i na taj način razbijale su neprijateljsku propagandu koja je, još uvijek, bila intenzivna među stanovništvom. O jedinstvu boraca NOV i naroda u pojedinim duvanjskim mjestima govori i Operativni dnevnik 2. dalmatinske NOU brigade u kojem, između ostalog, piše: »25. 12. Šuica: Danas je katolički Božić. Borci IV bat. pjevali su u crkvi božićne pjesme. Ovo se neobično svidjelo narodu koji je pjevao sa našim borcima. I pored toga što je danas Božić italijanski bombarderi bombardovali su Duvno i okolna sela.«²

Vijećnici Prvog zasjedanja AVNOJ-a stigli su na područje Duvna početkom siječnja 1943. i vodili su vrlo živu aktivnost na ukazivanju značaja odluka Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihacu 26. i 27. studenog 1942. godine. I Duvno je imalo svog predstavnika na Prvom zasjedanju AVNOJ-a, Borišu Kovačevića. Vijećnici AVNOJ-a, koji su u to vrijeme bili u Duvnu, održali su 17. siječnja 1943. godine sastanak sa predstavnicima HSS-a iz duvanjskog kraja. Taj sastanak povoljno je djelovao na dio predstavnika HSS-a u njihovu opredjeljenju za NOP.

Jedinice NOV su sa duvanjskim organizacijama održavale razne priredbe, o čemu govori i već citirani Operativni dnevnik 2. dalmatinske NOU brigade: »16. 1. Duvno: III bat. skupa sa mjesnim organizacijama održao priredbu koja je bila dobro posjećena.

2. 2. DUVNO: Naveče je II bat. održao priredbu koja je uspjela više nego sve dotadnje. Priredbi je prisustvovao i Štab divizije (Druge).«³

Vrhovni komandant u Duvnu

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito, 7. veljače 1943. godine, krenuo je sa planine Tušnice, sa Vladimirom Nazorom i Sretenom Žujevićem, u Duvno. Sutradan, 8. veljače, Tito je održao sastanak u Franjevačkom samostanu u Duvnu sa komandantima i političkim komesarima 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije NOV Jugoslavije. Na tom sastanku Vrhovni komandant upoznao je komandante i komesare navedenih divizija sa planom protivofenzive i naredio im da odmah pređu u napad, razbiju neprijateljske snage na prostoru zapadno od Mostara, do Ivan-sedla i izbiju na rijeku Neretvu. Tom naredbom počela je bitka na Neretvi, koja je u svojoj suštini bila bitka za ranjenike. U dugoj povijesti ratova bitka na Neretvi je najhumanija bitka jer je vođena za spas preko 4.000 ranjenika i bolesnika i mnogo izbjeglog naroda, djece i staraca.

Vrhovni štab i drug Tito boravili su u Duvnu od 8. do 13. veljače 1943. godine. Tog dana Tito je napustio Duvno i automobilom krenuo preko Blažuja, Eminova Sela, planine Pakline, Todorovića košara i u toku dana stigao u selo Kopčić, gdje je prenoćio, u jednoj vodenici, na izvoru rijeke Rame.

Smještaj izbjeglica i ranjenika po duvanjskim selima i njihovo prebacivanje do Rame

U toku bitke za ranjenike na području Duvna bio je smješten veliki broj izbjeglica iz Korduna, Banije i Bosanske krajine. Među izbjeglicama najviše je bilo žena, djece i staraca, čitave porodice. U ratnoj puštoši i u oskudici, Duvnjaci su im pomogli koliko su mogli. O zbrinjavanju izbjeglica, ranjenika, tifusara i drugih bolesnika brinuli su se narodnooslobodilački odbori na čelu sa Kotarskim NOO-om koji je u siječnju 1943. godine formiran u Duvnu. Na konferenciji seoskih narodnooslobodilačkih odbora za predsjednika je izabran Franica Mašić, a za sekretara Vlajko Kovačević.

Od početka ustanka NOR je vođen pod geslom oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Od srpnja 1941. godine na oslobođenim teritorijima formirani su ustanički organi vlasti koji do Savjetovanja u Stolicama 26. rujna 1941. godine, pod rukovodstvom Josipa Broza Tita, održano vojno-političko savjetovanje, poslije kojega se stvaraju organi narodne vlasti na jedinstvenim principima Komunističke partije Jugoslavije. Od tada na oslobođenim teritorijima formiraju se narodnooslobodilački odbori kao legalni organi nove narodne vlasti. U isto vrijeme na okupiranim područjima, gdje su to omogućavale prilike, osnivaju se ilegalni narodnooslobodilački odbori. I u jednom i drugom slučaju bili su to organi istinske nove revolucionarne narodne vlasti.

Na duvanjskom području, od jeseni 1941. godine, formiraju se ilegalni narodnooslobodilački odbori. Prvi legalni narodnooslobodilački odbori formirani su u kolovozu 1942. godine, kada je Duvno prvi put u toku NOB-a oslobođeno. Ponovnom uspostavom ustaške vlasti u Duvnu, rujna 1942. godine, prestaje legalna djelatnost narodnooslobodilačkih odbora. Za vrijeme NOB-a Duvno je više puta bilo oslobođeno pa se smjenjivala ilegalna i legalna djelatnost organa narodne vlasti. Rad narodnooslobodilačkih odbora nije prestajao za čitavo vrijeme NOR-a, bez obzira na represalije okupatora i domaćih kvislinga. Na duvanjskom području organi narodne vlasti razvijali su se od seoskih narodnooslobodilačkih odbora do Kotarskog NOO-a. Aktivnost odbornika na širenju NOP-a bila je vrlo intenzivna. Oni su i u najtežim trenucima, po cijenu vlastitog života, ostajali vjerni ciljevima NOB-a i socijalističke revolucije. Prema riječima Vlajka Kovačevića, prvog sekretara Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora Duvno, na duvanjskom području u toku NOR-a samo se jedan predsjednik seoskog NOO-a pokolebao i prešao na stranu okupatora. Taj primjer dovoljno kazuje o odanosti duvanjskih odbornika novoj revolucionarnoj narodnoj vlasti.

Prve izbjeglice i ranjenici iz pravca Livna stigli su na duvanjsko područje 10. veljače 1943. i bili su smješteni u Prisoju, Stipanicima i Eminovu Selu. Kako se povećavao njihov broj, raspoređivani su i po drugim selima, a najviše u selima od Mokronoga do Kongore.

Komanda Mjesta
Duvno
8. IX. 1942 god.

PROZOR
5/65
1933

IV. Operativnoj Zoni

Livno.

U nekoliko navrata tražili i od vas i od komande Livno, da nam se pošalju potrebštine za ugljenokop, te vas molimo da nam pošaljete slijedeće:

1. Eksploziva
 2. Korde
 3. Kapsla
 4. nafte
 5. novac za duvan, koji smo vam poslali 14.000 din.
 6. jednoga druga za intendanturu, kojega ste nam obećali.
- Ovo sve nam je neophodno potrebno.

mandanat mjesta

Pristigli ranjenici Centralne bolnice na području Duvna mirovali su do 19. veljače, jer borbena situacija oko Prozora nije dozvoljavala njihovu dalju evakuaciju u pravcu Rame, a zatim i Neretve. Taj zastoj evakuacije dobro je došao za liječenje i oporavak ranjenika i bolesnika, o čemu piše šef Saniteta Vrhovnog štaba dr Gojko Nikoliš: »Zastoj evakuacije u Livanjskom i Duvanjskom polju, u ostalom dobro je došao za liječenje i oporavak ranjenika, trajao je, za neke ešalone punih 10 dana, tj. sve do dana kada je stigao glas da je oslobođen Prozor (17. februara). Već 19. februara sam iz Livna razaslao svim komandantima bolničkih ešalona direktivu za nastavljanje pokreta prema Prozoru... Tako je najisturenija grupa ešalona, koja se 19. februara zatekla u Duvanjskom polju (sela Sarajlije, Mokronoge, Eminovo Selo), prispjela u prozorsku kotlinu (sela Rumboci, Jaklići i Ripci) već 21 — 22. februara.«⁴

Glavnina Centralne bolnice na duvanjskom području bila je do 22. veljače. Narod duvanjskog kraja podnio je velike žrtve i napore u prihvaćanju i evakuaciji ranjenika prema Prozoru. Gojko Nikoliš i Vladimir Dedijer, dva glavna čovjeka za evakuaciju ranjenika Centralne bolnice,

ističu dobar smještaj i prehranu ranjenika na području Duvna. Najteži problem bio je prebacivanje ranjenika preko planina Pakline, Ljubuše i dijelom Vrana u Prozorsku kotlinu. Osim surovosti planina i zimskog vremena tu su bili i stalni napadi neprijateljske avijacije. Zbog neizvjesnosti i stalnih borbi na području Prozora prebacivanje ranjenika iz Duvna nije teklo prema planu te se odužilo sve do 8. ožujka, kada su Nijemci ušli u Duvno.

Vrhovni štab je krajem veljače, zbog situacije oko Prozora, bio prinuđen da izdaje naredbe o vraćanju ranjenika prema Lici i Bosanskoj krajini, pa čak i na Biokovo. Tek kad su jedinice NOV odbacile Nijemce i ustaše iz rejona Gornjeg Vakufa, konačno je donesena naredba da se svi ranjenici iz Duvanjskog polja evakuiraju prema Neretvi.

O dramatičnosti prebacivanja ranjenika iz Duvna u Prozor govori izvještaj Kasima Numića, komandanta mjesta Duvno, 6. ožujka 1943. godine, što je upućen zamjeniku načelnika Vrhovnog štaba. U izvještaju se, između ostalog, kaže: »Svi ranjenici i bolesnici su prebačeni u sela od Vedašića do Lipe, ali nisu prebačeni na Ljubušu. Pored ovakvog stanja stvari mišljenja sam da su ranjenici u prilično nesigurnom položaju i mene čudi kako su položaji prema Imotskom — Aržanu i Livnu ostavljeni tako prazni dok se ranjenici ne evakuišu u Ljubušu. Ukoliko bi neprijatelj navalio jačim snagama, one će sutra zagospodariti Duvnom, a onda su sela u kojima su ranjenici izloženi velikoj opasnosti. Neprijatelj je danas strahovito bombardovao Duvno, a postoji bojazan da će sutra bombardovati sela. Oni pomoću avijacije sigurno neće dati da se sutra prenose ranjenici.

Javite šta da radim u ovakvim uslovima. Duvno više nije slobodno u pravom smislu riječi.

Teren za povlačenje u određenom pravcu je vrlo nezgodan (polje). 6. III 1943. u 4 sata.«⁵

Citirani izvještaj jasno govori o složenosti i dramatičnosti u vezi s prebacivanjem ranjenika i bolesnika sa područja Duvna u dolinu Rame i Neretve. Kasim Numić je bio u pravu kada je rekao da Duvno u pravom smislu riječi nije više slobodno, jer su dijelovi 7. njemačke SS divizije »Prinz Eugen« ušle u Duvno 8. ožujka 1943. godine. Vlast je preuzeo okupator koji je svu svoju brutalnost pokazao na nevinom duvanjskom stanovništvu.

Zločin njemačke vojske nad ranjenicima u Zlopolju

Glavnina ranjenika Centralne bolnice prebacivala se u dolinu Rame od Mokronoga preko sela Zvirnjače. Zbog žestokih borbi, koje su jedinice NOV vodile protiv neprijatelja na prilazima Prozoru i Šćitu iz pravca Gornjeg Vakufa, Vrhovni štab je bio prisiljen da usporava prebacivanje ranjenika iz Duvna na područje Prozora. Zato su ranjenici mirovali skoro tri tjedna na prostoru Duvno — Prozor, sve do 5. ožujka, kada je konačno donesena odluka da se sa svim ranjenicima ide preko Neretve. Izvjestan broj ranjenika Centralne bolnice i poslije 5. ožujka

nalazio se razasut po duvanjskim selima. Preostali ranjenici, bolesnici i izbjeglice, te ranjenici koji su se nalazili u bolnici 9. dalmatinske divizije, krenuli su 5. i 6. ožujka prema Neretvi iz Mandina Sela preko Ljubuše, Zlopolja i Sovića i dolinom Doljanke izbili na Neretvu u Jablanici. Tom ešalonu ranjenika bilo je nemoguće ići preko Zvirnjače zbog snažnog pritiska njemačke vojske koja je nadirala iz pravca Bugojna, Kupresa, Livna, a od 8. ožujka i od Duvna.

Radi objašnjenja osvrnut ću se na zbivanja koja su prethodila tome da su se ranjenici 9. dalmatinske divizije i dio ranjenika Centralne bolnice našli u istom ešalonu od Mandina Sela do Jablanice.

Deveta dalmatinska udarna divizija formirana je 13. veljače 1943. u Imotskom. Njen je zadatak bio da brani glavninu NOV i Centralnu bolnicu od eventualnog prodora neprijateljske vojske na slobodni teritorij iz pravca Imotskog i Posušja, zbog čega su njene jedinice vršile prodor u pravcu Ljubuškog i Lištice. Nijemci su posebno bili osjetljivi na područje Lištice, gdje su se nalazili rudnici boksita koje su iskorištavali. Štab i bolnica 9. divizije nalazili su se u Imotskom. Zbog opasnosti za ranjenike Vrhovni štab je 2. ožujka poslao depešu Štabu 9. divizije da ispita mogućnost prebacivanja ranjenika na Biokovo. U divizijskoj bolnici u Imotskom već se nalazio veći broj ranjenika i tifusara koji su prebačeni iz Livna i sa duvanjskog područja. Nemoguće je bilo prebacivanje ranjenika na Biokovo zbog talijanskog i četničkog prodora na to područje te je Vrhovni komandant naredio Štabu 9. dalmatinske divizije da napusti Imotski i Posušje i da čitava divizija krene preko Rakitna i Čvrsnice prema Sovićima i Jablanici radi osiguranja Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba u dolini Rame i Neretve. Poslije teško izvojevanih pobjeda jedinica NOV na Vilića guvnu, Crnom vrhu i planini Raduši Vrhovni štab je 5. ožujka donio konačnu odluku da svi ranjenici idu preko Neretve. Tada su ranjenici iz bolnice 9. dalmatinske divizije krenuli iz Posušja i ujutro stigli u Mandino Selo, gdje su se sakupili ranjenici, tifusari i izbjeglice koji su bili zaostali po duvanjskim selima. Vita Cvetković o tome piše: »Za organizovanje evakuacije ovih ranjenika Štab Devete dalmatinske divizije odredio je svog referenta saniteta Dr Vladimira Beljakova i političkog komesara divizijske bolnice Raška Mijana. Oni su upravo preduzeli evakuaciju ovog dela ranjenika i bolesnika od Mandinog Sela kod Duvna (Dr Beljakov smatra da je po selima oko Livna i Duvna bilo oko 850 ranjenika i bolesnika iz divizijske bolnice, zajedno sa ovima koji su izostali od Centralne bolnice. Od toga je bilo oko 200 teških koji su se morali prenositi na nosilima).«⁶

Nakon obavljenih priprema posljednji ranjenici iz Mandina Sela su 5. i 6. ožujka evakuirani na Ljubušku, odnosno Zlopolje, gdje su razmješteni po kućama hercegovačkih pastira. Zbog čestog mijenjanja naredbi u vezi sa pokretom ranjenika prema Sovićima i Jablanici, i zbog stalnog napada neprijateljskog zrakoplovstva, pa i bijega većeg broja nosača ranjenika iz okolnih sela, ranjenici su se duže zadržali u Zlopolju nego što je bilo planirano. Nijemci su iznenada, 12. ožujka, napali bol-

nicu na Zlopolju i sve koje su zatekli žive poubijali su. U dnevnom izvještaju talijanskog oficira za vezu pri Komandi njemačkih trupa u Hrvatskoj, 12. ožujka 1943. godine, o borbama jedinica NOV u zapadnoj Bosni, na sektoru Prozora i doline Neretve, i aktivnostima 360. njemačke divizije, između ostalog, piše: »Izviđački odred upotreb- ljen u pravcu Lopolje (greška, treba da stoji: Zlopolje — primjedba S. I.) odbio neprijateljsku grupu od 350 ljudi prema istoku, a da nije pretrpio gubitke. Neprijateljski gubici: 74 mrtva, 30 ranjenih, 35 zarob- ljenih (strijeljanih nakon ispitivanja), 25 žena uhapšeno, 1 dezertter. Divizija namjerava produžiti gonjenje neprijatelja do padina Vrana pla- nine.«⁷ Citirani izvještaj datiran je 12. ožujka 1943. u 21 sat, što znači da je zločin u Zlopolju izvršen 12. ožujka, jer su izvještaji slati svakog dana.

U već citiranom radu Vita Cvetković piše: »U prvom naletu ubili su 9 teških ranjenika, desetog su izmrcvarili i lekar ga je zatekao u samrtničkom ropcu, 6 ranjenika su ponovo izranjavali, a zarobili su 40 žena i dece iz zbega, inženjera Ključevskog, dr Petreka i dr Kostića, neke bolničarke koje su se zatele pored ranjenika i oko desetinu no- vodošlih partizana: 36 teških ranjenika uspjelo je da se sakrije, a Nemci su žurili nisu ih pronašli.«⁸ U času napada Nijemaca u Zlopolju je bilo oko 1.000 ranjenika, bolesnika, izbjeglica i djece. Nijemci se nisu dugo zadržali u Zlopolju jer se 3. bataljon 5. dalmatinske brigade iz sastava 9. dalmatinske divizije ubrzo pojavio, zbog čega su se njemački vojnici razbjegli.

U nekim izvorima spominje se cifra oko 300 ubijenih na Zlopolju, što se ne može uzeti kao točno, jer se ne slažu sa većinom izvora naših i neprijateljskih. Imajući u vidu sve te izvore, žrtava ratnog zločina koji je počinila 369. njemačka divizija na Zlopolju nije bilo više od dvije stotine.

U nekim izvorima spominje se i drugi napad na preostale ranjenike koji su izvršile ustaše. Naime, ustaše su izvršile napad na četrnaest ra- njenika koji su bili smješteni u jednoj kućici van sela i koje su po- bili zajedno sa bolničarkom. U neprijateljskim izvorima nema sigurne potvrde za tu konstataciju. U dnevnom izvještaju Njemačkog štaba za vezu pri Višoj komandi oružanih snaga Slovenija — Dalmacija 17. ožujka 1943. o djelatnosti 369. njemačke divizije tog dana, između os- talog, piše: »3. hrv. brigada pročešljala je VRAN PL. ka jugoistoku. Zarobljeno 10 teško ranjenih komunista.«⁹ U tom izvještaju spominje se 3. hrvatska brigada koja je na jugoistoku Vrana zarobila deset teško ranjenih partizana, ali se ne navodi mjesto zarobljavanja. Drugo, ra- njeni partizani zarobljeni su, prema istom izvještaju, 17. ožujka, a zlo- čin na Zlopolju je izvršen 12. ožujka, što nam također ne daje pravo da sa sigurnošću povežemo ta dva događaja.

Poslije zločina na Zlopolju preostali ranjenici su, uz pratnju bora- ca 9. dalmatinske udarne divizije, nastavili put prema Sovićima i 14. ožujka izbili su u Jablanicu. Istog dana prešli su Neretvu i u selu Krstac na padinama Prenja priključili se Centralnoj bolnici.

Duvanjski borci u bici na Neretvi

Duvanjski bataljon »Mihovil Tomić« je, 12. studenog 1942. godine, ušao u sastav 5. crnogorske brigade.¹⁰ Od toga dana 75 duvanjskih boraca utkalo je svoju ljubav i svoju hrabrost u uspjehe te proslavljene proleterske brigade. Većina je položila svoje živote na odar slobode.

U bici na Neretvi, kada se vodila borba za spasavanje preko 4.000 ranjenika, bolesnika i velikog broja izbjeglica, duvanjski narod dao je neprocjenjiv doprinos zbrinjavanju izbjeglica i prenošenju ranjenika, u nekim slučajevima sve do Neretve. Dok je narod vodio brigu o ranjenicima i izbjeglicama, duvanjski su borci u sastavu 5. crnogorske i 10. hercegovačke brigade vodili ogorčene borbe za oslobađanje Prozora i Ostrošca, forsirali su dva puta Neretvu između konjičkih sela, Lisičića i Čelebića. Dvije noći su krvarili, bez uspjeha, u napadu na Konjic jer su ih četnici sleđa napali. U napadu na Konjic poginuli su Duvnjaci: Miško Mašić, Božica Važić, Bogdo Vuković i Milan Bajić. Treba istaći da je 3. NOU divizija, u čijem sastavu je bila i 5. crnogorska brigada, u toku bitke na Neretvi imala zadatak izravnog proboja preko Neretve, što je bio uvjet da se ranjenici prebace preko jedne od najopasnijih rijeka u Jugoslaviji. Poslije prelaska Neretve brigada je vodila ogorčene borbe protiv Talijana i četnika. Posebno su teške bile borbe za oslobođenje Nevesinja. Na Nevesinjskom polju poginuo je narodni heroj Himzo Salihagić iz Šujice, zatim Ante Mašić, Radivoje Pantić, Pero Zdilar, Ruža i Mirko Cvijetić. I tako sve do Sutjeske, gdje je poginulo 45 Duvnjaka.

Bilješke

¹ Arhiv Hercegovine Mostar, Zbirka ustaško-domobrinskih dokumenata, UD/K 39—2108, original u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu.

² Dalmacija u NOB-i, zbornik dokumenata, knjiga 4, str. 370, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1983.

³ Dalmacija u NOB-i, knjiga 5, str. 891—893, Split, 1983.

⁴ Gojko Nikoliš: Korijen, stablo, pavetina, memoari, »Liber«, Zagreb, 1981, str. 479.

⁵ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom IV, knjiga 11, str. 73, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1955.

⁶ Neretva, zbornik radova, knjiga treća, Vita Cvetković: U koloni sa ranjenicima, Vojno-izdavački zavod, Beograd, 1965, str. 492—496.

⁷ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom IV, knjiga 11, str. 433, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1955.

⁸ Isto kao pod 6.

⁹ Zbornik, tom IV, knjiga 11, str. 478.

¹⁰ »D. (D. = Duvno, primjedba S. I.) su prvi put oslobodile jedinice 1. proleterske brigade 25/26. VII 1942, razbivši posadu od oko dva voda ustaša. Tada je NOP poprimio masovniji karakter: formiran je bataljon 'Mihovil Tomić' (novembra

1942. ušao u sastav 10. hercegovačke brigade).« Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1984, knjiga 3, str. 699.

Konstatacija da je duvanjski bataljon »Mihovil Tomić« ušao u sastav 10. hercegovačke brigade nije točna jer je taj bataljon 12. studenog 1942. ušao u sastav 5. crnogorske brigade. Samo su pojedini borci ušli u sastav 10. hercegovačke brigade.

S. Ivanković

Zusammenfassung

Duvnos Volk hat sich mutig geopfert, um über 4000 Verwundete, Kranke und Flüchtlinge aus Kordun, Banija und Bosanska krajina zu retten. Während der Schlacht um die Verwundeten zogen durch die Gegend um Duvno herum die meisten Einheiten der operativen Hauptgruppe des Generalstabs, und mit ihnen zusammen alle Verwundeten, Kranken und Flüchtlinge, unter denen es sehr viele Kinder, Frauen und alte Menschen gab. Im Zeitraum vom 8. bis zum 13. Februar 1943 weilte in Duvno der Generalstab mit Josip Broz Tito an der Spitze. Am 8. Februar erlegte in Duvno der oberste Kommandant den Kommandanten der 1. und 2. proletarischen Brigade und der 3. Stoßdivision auf, Durchbruch zur Neretva anzufangen.

Duvnos Kämpfer, die Angehörige der 5. montenegrinischen Brigade waren, kämpften und fielen mutig in vielen Schlachten von Prozor bis Nevesinje.

Während der Schlacht um die Verwundeten hat die deutsche nazistische Armee in Zlopolje im Ljubuša-Gebirge eine der größten Missetaten begangen. Am 12. März 1943 haben die deutschen Soldaten, nämlich, in Zlopolje ein zurückgebliebenes Lazarett angegriffen und dabei etwa 200 Verwundete, Kranke und Flüchtlinge ermordet.